

Костянтин Гломозда

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО

За сучасних умов суспільно-політичного життя України українська історіографія далі набуває світоглядного змісту, виконуючи не лише наукові, а й соціокультурні функції. Зростає роль історіографії як засобу самоідентифікації й розбудови історичної науки та інструменту її інтегрування до європейського та загального історіографічного процесу¹.

Новітня історія української історичної науки має свої етапи. До них слід віднести, зокрема, постановку 1990 р. питання про саме її існування² й дискусію 1995 р. стосовно проблеми “Чи має Україна історію?” в часописі “Slavic Review”. Надалі новітня історія української історичної науки постійно залишалася предметом спеціального розгляду наукових кіл як в Україні, так і поза її межами³.

¹ Див.: І. І. Колесник. Українська історіографія в контексті національного відродження України: спроба періодизації // *Історія і теорія історичної науки та освіти. Харківський історіографічний збірник*. Харків, 1995. Вип. 1. С 23; Ї ж. *Українська історіографія (XVIII – початок XX століття)*. Київ, 2000. С. 129.

² С. Білокінь. Про становище історичної науки в Україні // *Український історик*. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1990 (рік 27). № 1-4 (104-107). С 138-144.

³ *Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 15–17 липня 1995 р.)*. Харків, 1995; Н. Яковенко. До питання про методологію вивчення історії України // *Гене́за: Філософія. Історія. Політологія*. 1996. № 1(4); О. П. Реєнт. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // *Український історичний журнал* (далі – *УІЖ*). 1999. № 3; Л. В. Таран. Провідні тенденції світової історіографії в XX ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки // *УІЖ*. 1998. № 5; 1999. № 1; В. Бурдяк. Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття” // *УІЖ*. 2000. № 6; В. В. Головка. *Криза сучасної української історичної науки: теоретичний та історіографічний контекст*. Автореф. дис. канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2000; *Українська історична дидактика. Міжнародний діалог (Фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії)*. Київ, 2000; Є. Сахновський. *Українська історіографія: логіко-гносеологічний аналіз поняття* // *Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”*. Чернівці, 16–18 травня 2000 р. *Доповіді та повідомлення*. Чернівці, 2001. Т. 1. С. 130; *Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції 25–26 жовтня 2001 р.* / *Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки*. Кам’янець-Подільський, 2001. Т. 7 (9); Г. Касьянов. Ще не вмерла українська історіографія // *Критика* (Київ). 2002. Ч. 4; В. А. Потульніцький. *Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX століть*. Київ, 2002; Л. Зашкільняк, Р. Сирота. Міжнародна наукова конференція у Львові “Виклики сучасної історіографії: світовий та український контекст” // *УІЖ*. 2002. № 2; С. П. Стельмах. У пошуках утраченої правди: теоретичні дискусії в сучасній українській історіографії // *Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Вісник. Історія*. 2002. Вип. 63-64; Н. Яковенко. Одна Клію, дві історії // *Критика*. 2002. Ч. 12; Г. Касьянов. Современное состояние украинской историографии: методологические и институциональные аспекты // *Ab Imperio*. 2003. № 2; С. Стельмах. Інтернаціональні впливи – національні традиції: національні історичні культури та історіографії в Європі // *Історія та історіографія в Європі*. Київ, 2003. Вип. 1-2.

Черговою віхою став вихід друком як результат розробки впродовж 2000–2003 рр. у Львівському національному університеті ім. Івана Франка наукової теми “Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми” ґрунтовного огляду й узагальнення здобутків української історіографії, методологічних й методичних аспектів історичних досліджень⁴.

У знаменитій дискусії “Чи має Україна історію?” порушено низку важливих питань і зроблено чимало закидів українським історикам. Ініціатор і автор провідного матеріалу М. фон Гаген тоді визнав, що Україна, здобувши незалежність, “справді, потребуватиме громадянської, патріотичної історії своєї національної держави”. Але водночас, крім основного питання, він порушив і додаткові: “чи слід Україні мати одну офіційну історію” та “якого роду історію слід Україні мати?”⁵. Зарубіжні диспутанти сформулювали головне завдання українських студій на майбутнє як “переосмислення і перетворення (rethinking and recasting)” канону національної культури, переосмислення об’єкту досліджень і культурно-історичного підґрунтя гуманітарних наук⁶.

Як наголошується у подальших історіографічних дослідженнях, “питання, поставлене фон Гагеном, спровокувало цікаву дискусію, яка, на жаль, майже не зачепила українських істориків (якщо не враховувати оборонної, але досить зваженої репліки Я. Ісаєвича)”⁷. Учений стверджував, зокрема, що проблеми, які ставлять на карб Україні, вимагають актуального розв’язання не лише тут, і не лише у посткомуністичних державах. Він акцентував увагу на важливості “не втрачати історичну перспективу і розуміти щирість і користь патріотизму”⁸.

У сучасній вітчизняній науці йдеться, по-перше, про кризу марксистсько-ленінської методології (кризу парадигмального характеру), по-друге, про власне кризу сучасної української історіографії (кризу зростання) і, по-третє, про загальну кризу світової історіографії (проблеми історичного синтезу, об’єктивності історичної науки, методів пізнання минулого тощо)⁹. Збіг у часі, так би мовити, із “третьою” кризою накладає закономірний відбиток на пошук виходу із “другої”. У будь-якому разі, серед українських істориків відчутне занепокоєння з приводу “відставання” української історичної науки від світової¹⁰. Своєю чергою, “демократичні процеси в українському суспільстві вже від кінця 1980-х рр. підштовхували істориків до пошуку не тільки нових сюжетів, але й їх нового теоретичного осмислення”¹¹. Як завдання висунуто “цілковите переосмислення і переписання традиційних нарративів українського минулого – їхніх тематичних і концептуальних модальностей, виразних філософій, цілей, параметрів, стратегій і притаманних міфологій”¹². Належний

⁴ *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми*. Львів, 2004.

⁵ M. von Hagen. Does Ukraine Have a History? // *Slavic Review*. 1995. Vol. 54. No. 3. Pp. 670, 673.

⁶ G. Grabowicz. Ukrainian Studies: Framing the Context // *Ibid.* P. 686-687.

⁷ Г. Касьянов. “Націоналізація” історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) // *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть*. С. 73.

⁸ I. Isaievych. Ukrainian Studies – Exceptional or Merely Exemplary? // *Slavic Review*. 1995. Vol. 54. No. 3. P. 708.

⁹ В. В. Головка. *Криза сучасної української історичної науки...* С. 15-16.

¹⁰ Л. Зашкільняк. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука // *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть*. С. 45.

¹¹ О. Сухий. Історіографічні дослідження // Там само. С. 95.

¹² A. Sydorenko. Post-colonialism and Ukrainian Historiography // *Український історик*. 1999. Т. 34. № 2-4 (141-143). С. 151.

розвиток української історіографії вбачається в засадах багатопредметності¹³, методологічного плюралізму (мультипарадигмальності)¹⁴, вписування історії України у контекст всесвітньої історії¹⁵.

Вочевидь, саме на підставі ставлення до міри належного переосмислення прийнято розподіляти українських істориків на умовні “табори”. У сучасній історіографії протистоять “модерністи” й “примордіалісти” стосовно схеми націєтворення, “традиціоналісти” й “ревізіоністи” або “новатори” – стосовно опрацювання історії національно-державного типу. При цьому “націоналізована” історія виконує функції легітимації держави, формування уявлень про українську націю та правомірність і правонаступність її існування, матеріально підтримується державою й обслуговує офіційну ідеологію, будучи “нормативною”, встановлює історіографічний канон¹⁶. “Україна в цьому сенсі розвивається за досить стандартним сценарієм” і то не лише за стандартом “неісторичних” націй¹⁷. Можна також говорити про “академічний” та “львівський” варіанти “традиціоналістського” синтезу історії України у працях середини 1990-х – початку 2000-х років¹⁸.

Досить часто переосмисленням вважається вже сам факт відходу від марксистсько-радянської методології. “Щодо переосмислення загальних підходів до своєї історії сучасна україністика здійснила справжній прорив... зусилля спрямовані на розробку проблеми української історичної самоідентифікації та континуїтету українського історичного процесу”¹⁹. У такому разі переосмислення загальних методологічних підходів до історії України постає своєрідним другим поверхом одного й того самого процесу. Але здебільшого зазначений відхід – це лише “переписування” архаїчної схеми української історії²⁰, тоді як “переосмисленням”

¹³ “...якщо ми не маємо на увазі саме національну державу, ми щонайпевніше матимемо користь від набагато більшої кількості історій “України”, яку слід розуміти в категоріях окремих... територій, етнічних груп (vernaculars), ідеологій, інституцій, культурних традицій чи якихось умовних їх поєднань” (Yu. Slezkine. Can We Have Our Nation State and Eat It Too? // *Slavic Review*. 1995. Vol. 54. No. 3. P. 719).

¹⁴ “Сьогодні основним завданням світової – не лише української – історіографії є подолання і позитивізму, і марксизму на шляхах методологічного плюралізму. Це зумовлює необхідність творчої мутації української науки історії” (Л. В. Таран. Провідні тенденції... 1999. № 1. С. 87). Пор.: В. Ричка. Українська медієвістика: сучасний стан і перспективи досліджень // *Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”*. Чернівці, 16–18 травня 2000 р. *Доповіді та повідомлення*. Чернівці, 2001. Т. 1. С. 62; Л. Словенко. Методологічні традиції та новації сучасного історико-правового знання: здобутки і втрати мультипарадигмальності // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. Київ, 2002. Вип. 6. С. 37-38.

¹⁵ В. А. Потульніцький. Українська та світова історична наука: Рефлексії на межі століть // *ВІЖ*. 2000. № 4. С. 34. Див. також: О. Сухий. Історіографічні дослідження. С. 95.

¹⁶ Г. Касьянов. “Націоналізація” історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) // *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть*. С. 60, 67-68; В. Яремчик. Загальний образ минулого України: підходи сучасної української історіографії // Там само. С. 75.

¹⁷ Г. Касьянов. “Націоналізація” історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х). С. 67, прим. 18.

¹⁸ В. Яремчик. Загальний образ минулого України... С. 85.

¹⁹ Л. В. Таран. Провідні тенденції... 1999. № 1. С. 86.

вважається цілковитий перехід на нові методологічно-світоглядні обрії порівняно як із марксизмом, так і з позитивістським підходом, вихід на “наднаціональну” перспективу в інтерпретації історії, пошуки й апробація модерних дослідницьких технологій, удосконалення поняттєвого апарату. “Ідейна гетерогенність історичної науки в сучасних умовах “мутації” інтелектуальних ідеологій, мінливості соціальних і культурних практик є засобом її подальшого конструктивного поступу. Можливості історичної науки в нинішній ситуації досить широкі, сучасні дослідницькі технології пов’язані з такими напрямками в науці, як історія повсякденності, мікроісторія, нарративна філософія історії..., культурна чи знакова антропологія..., структурна антропологія..., гендерні студії”²¹.

Поступове переростання національної парадигми в постмодерністську, перехід від “націоналізації” історії до методологічного, тематичного, стилізованого урізноманітнення сприймається в історіографічних працях здебільшого оптимістично, як зміни на краще, але, з іншого боку, в українській науці присутня й думка, що “національна парадигма дозволяє добре організувати фактичний матеріал і робити висновки, а перескакування історіографічних етапів... і негайний перехід до постмодерністських зразків не принесе користі”²². Проти зазначених “позитивних” зсувів виступають автори з числа найерудованіших українських істориків; зокрема, Я. Дашкевич застерігав, що “постмодернізм в Україні, як і в інших регіонах світу, проявив себе насамперед своєрідною інтелектуальною модою, що стала небезпечною для суспільства не лише національним індиферентизмом, але також застосуванням певного безвідповідального способу мислення в політиці та економіці”²³. Цікаво згадати, що відомий автор вдалого синтезу історії України О. Субтельний свого часу звертав увагу на те, що “методологічне переобладнання (retooling)” українських істориків не конче мусить бути пов’язане із цілковитим занеханням марксистського підходу. Покликаючись на досвід праці Е. Гобсбаума та Р. Роздольського, він стверджував, що куди пліднішим для українських істориків може бути зосередження на більш творчому застосуванні цього підходу, і що саме в поєднанні марксизму з іншими методологіями дістав би вияв належний плюралістичний підхід до вивчення українського минулого²⁴. До речі, такі завдання, як створення поліетнічної історії наднаціональних державних утворень, у складі одного з яких перебувала Україна, належне опрацювання історії неукраїнських етносів на українських теренах, включення історії України до компаративних студій європейської історії, зіставлення українського козацтва з іншими прикордонними спільнотами, конкретні дослідження культурних, суспільних і політичних взаємозв’язків – практично все, що зараз вважається необхідним у діяльності української історіографії, в 1995 р.

²⁰ Л. Зашкільняк. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука. С. 44; О. Сухий. *Історіографічні дослідження*: С. 95.

²¹ І. І. Колесник. *Українська історіографія (XVIII–початок XX століття)*. С. 133; Г. Касьянов. “Націоналізація” історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х). С. 73.

²² Л. О. Зашкільняк, Р. Б. Сирота. *Міжнародна наукова конференція у Львові...* С. 152.

²³ Я. Дашкевич. Постмодернізм та українська історична наука // *Україна крізь віки: Навчальний посібник з історії України для середніх шкіл*. Київ, 2000. С. 19-20.

²⁴ О. Subtelny. The Current State of Ukrainian Historiography // *Journal of Ukrainian Studies*. 1993. Vol. 18. Nos. 1-2 (Summer–Winter). P. 42.

розглядалися як майбутня підготовча робота істориків поза Україною на допомогу українським, як зовнішній внесок у заміну української національної історії над- або субнаціональним розглядом у постнаціональному майбутті²⁵.

Питання, що саме означає “орієнтуватися на західну історіографію”, потребує з’ясування. Наскільки розвиток останньої є “моновекторним”, і наскільки в ній запанували методології, які в нас прийнято вважати найпередовішими. У контексті цих суперечок видається слушним звернути увагу на особливості сучасного етапу розвитку конкретних складових світової історичної науки. Навіть побіжний розгляд, доступний у межах статті, дає підстави припустити, що ґрунтовніше вивчення цієї проблеми сприятиме уявленню про складнішу картину, ніж це зазвичай подається у дискусіях про неґайну і цілковиту “мутацію” української історичної науки.

Як відомо, сенс революційного зсуву у повоєнній світовій історичній науці пов’язується насамперед із викликом постмодернізму, який є проявом набагато більшої за масштабами кризи цілого суспільства. “Нині ми живемо в загальному стані постмодерності... І цей стан, імовірно, зумовлений загальним провалом того експерименту в суспільному житті, який ми звемо модерністю”, – тобто провалом спроби домогтися засобами розуму, науки і технології витворення з суспільних утворень Спільноти людських прав (*human rights communities*)²⁶. В історичному пізнанні новий “стан” вилився зрештою у твердження, що “ми не маємо більше жодних текстів, ніякого минулого, а лише їх інтерпретації”²⁷.

Намагаючись потрапити в унісон як із західною історичною наукою, так і зі своїми колегами на постсоціалістичному просторі, які дещо раніше підійшли до розв’язання такого завдання, українські історики змушені зважати на два наслідки постмодерністського виклику, що позначаються в науковому доробку і концептуальних підходах, притаманних новій сфері спілкування. З одного боку, маємо справу з цілком реальним “підривом сцієнтизму”, відкиданням теорії та наукових критеріїв ставлення до розмаїтих інтерпретацій²⁸. З іншого боку, прийняття нових “правил гри”, тобто критеріїв фаховості, схоже, однозначно диктує неприйняття в історичних працях проявів ідеологічних феноменів як підстави нетолерантності, універсальних суспільних доктрин як підпорядкування метанарративам, а відтак – і неунікненність фрагментації об’єкта і предмета вивчення історії – на противагу “політичному проєкту” будь-якої національної історіографії²⁹. Саме так узагальнюються ті вимоги до переосмислення історичного минулого, які досі висувалися західними учасниками обговорення перспектив вітчизняної історичної думки.

Міру реального відходу західної історіографії від заполітизованої національної історії як метанарративу на користь сукупності тлумачень різнорівневих явищ минулого варто розглянути, зокрема, на прикладі історичної науки США. Він до-

²⁵ A. Kappeler. *Ukrainian History from a German Perspective // Slavic Review*. 1995. Vol. 54. No. 3. Pp. 699-701.

²⁶ K. Jenkins. *On What is History?: From Carr and Elton to Rorty and White*. London; New York, 1995. P. 6.

²⁷ F. R. Ankersmit. *Historiography and Postmodernism // History and Theory*. 1989. Vol. 28. No. 2. P. 137. “З постмодерністського погляду, джерела вказують не на минуле, а на інші інтерпретації минулого; тому це те, для чого ми насправді використовуємо джерела” (*Ibid.* Pp. 145-146).

²⁸ Я. Дашкевич. *Постмодернізм...* С. 22-23.

²⁹ Л. Зашкільняк. *Методологічні аспекти світового історіографічного процесу...* С. 30, 42.

силь авторитетний уже тому, що в розпал переорієнтації історичних досліджень – наприкінці 70-х років ХХ ст. – фахова корпорація американських істориків була вдвічі більшою, ніж у решті країн світу загалом. Історія американської історичної науки понад півстоліття перед тим неухильно розвивалася інтелектуально й професійно, а прагнення повоєнної університетської науки перекрити дослідженнями минуле цілого світу призвело до надзвичайного звужування спеціалізації³⁰. “Виклад стандартів професійної поведінки”, який видає Американська історична асоціація, утверджує плюралістичний підхід до висвітлення минулого як норму існування фаху. Він містить положення про те, що, оскільки інтелектуальна різноманітність посилює історичну уяву й сприяє розробці й життєздатності вивчення минулого, історики мають радше вітати її, аніж жалкувати з її приводу. Політичні, соціальні й релігійні погляди істориків можуть надихати (to inform) їхню наукову практику. Коли вчені виробляють інтерпретації й судження, вони мають бути обережними, щоб не представляти їх у такий спосіб, який завадив би обговоренню альтернативних інтерпретацій. Історики мають бути вільні від інституційних і професійних покарань за свої погляди та діяльність³¹.

В американській історіографії тривалий час відчутні уявлення про її кризовий стан³². Президент Організації американських істориків Л. Левін свого часу пояснював це зловживанням поняттям “американського досвіду”³³. У 1960–1980-і рр. на зміну відповідній керівній парадигмі однорідності й консенсусу прийшли парадигми подрібнення й різноманітності, ідеалу національної спільноти – ідеал спільноти місцевої. Історики втратили почуття взаємозв’язків і спільноти напрямків, і доба “ефективно сконструйованого міфічного золотого національного минулого” вилилася у розвиток культурної історії та зростання популярності “непевного постмодернізму”³⁴. Однак представлено й погляд, за яким підстав для песимізму у зв’язку з новітніми тенденціями в розвитку історичної науки не існує.

Н. Вілсон, наприклад, стверджує, що всупереч поширеному уявленню, кризи історії немає: постмодернізм, постколоніалізм та розвиток літературної критики “нового історизму” насправді творять як новий тип історії, так і її нову роль. Даремно протиставляти тлумачення фахової історії як загальнодоступної громадянської дисципліни чи справи вузького кола спеціалістів: перше уявлення унеможливорює оригінальність інтерпретації, друге робить дискусії істориків неважливими. Історія має апелювати до загалу, не поступаючись рівнем наукових стандартів. “Історичний ревізіонізм” досягає успіху лише тоді, коли консенсус істориків сприяє ревізії. Новітній розвиток теорії не означає кінець пошуку істин,

³⁰ L. Veysey. The United States // *International Handbook of Historical Studies* / Eds. Georg G. Iggers and Harold T. Parker. Westport, Ct, 1979. Pp. 157-158.

³¹ АНА Statement on Standards of Professional Conduct // *The History Teacher*. 1987. Vol. 21. No. 1. P. 106.

³² J. Barzun. Teaching and Research in History Today // *Ibid.* 1986. Vol. 19. No. 4. Pp. 517-525; K. Blaser. The Rise of American Civilization and the Contemporary Crisis in American Historiography // *Ibid.* 1992. Vol. 26. No. 1, Nov. Pp. 71-90.

³³ L. Levine. The Unpredictable Past: Reflections on Recent American Historiography // *The American Historical Review*. 1989. Vol. 94. No. 3. Pp. 671-679.

³⁴ P. Buhle. United States: Historical Writing, 20th Century // *Encyclopedia of Historians and Historical Writing*. London; Chicago, 1999. P. 1244.

а, натомість, вимагає аналізу їх історичної зумовленості. Історія має можливість уникнути кризи застою й посісти чільне місце на верхівці інтелектуального пошуку³⁵.

Загалом, за спостереженнями, американська професура менш схильна сприймати радикальні позиції щодо статусу історії, її подібності до літератури й філософії історії чи до природничих наук, ніж викладати “небезсенсовні” методи ранкеанського чи франко-позитивістського штибу³⁶. Але чи не найпоказовішою можна вважати роль, яку визначено історичній науці в суспільстві США за наших днів.

Офіційний погляд щодо цього при нагоді чітко висловив нинішній Президент США Джордж Буш. За його словами, “коли дітям дати справжню історію Америки, вони також навчатися любити Америку... Наші Засновники вважали, що вивчення історії й громадянства має бути в основі освіти кожного американця. Але нині наші діти у своєму знанні історії мають великі вади, що непокоять... Це щось більше, ніж неуспіх у навчанні. Незнання американської історії та суспільствознавства послаблює наше почуття громадянства. Бути американцем – це не лише справа крові чи народження. Ми пов’язані ідеалами, і наші діти мають знати ці ідеали”³⁷.

На думку укладачів “Національних стандартів з історії”, “знання історії – це передумова політичного розуму. Без історії суспільство не поділяє жодної спільної пам’яті про те, як йому велося раніше, якими суть його центральні цінності, або які рішення в минулому спричинили наявні обставини. Без історії не можна розсудливо поставитися до політичних, соціальних або моральних проблем у суспільстві”³⁸. До речі, виконані в першому варіанті із цілковитим урахуванням новітніх напрямків і тенденцій історичних досліджень, “Національні стандарти історичної освіти” Сенат США відкинув. Як пояснював один із сенаторів, “...автори вийшли з набором “настанов”, які я можу лише охарактеризувати як антиамериканську ідеологію, що маскується під історію...”³⁹. Згаданий вище “Виклад стандартів професійної поведінки” визнає, що “історичне знання надає життєво важливої перспективи в аналізі сучасних соціальних проблем і політичних питань та подеколи може покласти на істориків обов’язок вступити на політичні арени, де існує багато труднощів”⁴⁰.

Таким чином, американська історична фахова спільнота теж має зважати на два основні чинники. У даному разі йдеться про прагнення плюралізму інтерпретацій та їх цілковитої свободи і наполегливі вимоги підтримання національної ідеї засобами історії. Можна припустити, що наслідок такого стану відбивається в підсумкових працях щодо перспектив історичної науки. За приклад такого синтезу амери-

³⁵ N. J. Wilson. *History in Crisis?: Recent Directions in Historiography*. Upper Saddle River N. J., 1999. Pp. 137, 139.

³⁶ D. R. Woof. *American Historiography // A Global Encyclopedia of Historical Writing*. New York; London, 1998. Vol. 1. P. 28.

³⁷ Remarks Announcing the Teaching American History and Civic Education Initiatives // *Administration of George W. Bush*. 2002. Sept. 17. Pp. 1561-1562.

³⁸ www.sscnet.ucla.edu/nchs/standards/dev-k-4a.html (“National Standards for History (K-4). Significance of History for the Educated Citizen”).

³⁹ www.curewashington.org/Goals2000-History.htm (“M. Kirkwood. US Senate Condemns National History Goals”).

⁴⁰ AHA Statement on Standards of Professional Conduct. P. 107. Це положення зберігається і в редакції 2003 року.

канського історіографічного досвіду може правити видання “Переосмислюючи американську історію за глобальної доби”, яке постало із циклу Ла-П’єтрівських конференцій, проведених протягом 1997–2000 рр. Учасники конференцій і автори підсумкового видання розглядали проблему нації, її гіпотетичну роль як єдиного й цілковитого носія національної історії, приклади переосмислення головних проблем американської історії і спонуки істориків до новацій⁴¹.

Як зазначив упорядник, професор Нью-Йоркського університету Томас Бендер, “модерна історіографія нерозривно пов’язана з модерною нацією. Цей зв’язок водночас зумовив зосередження історичних досліджень і забезпечив їм місце у громадському житті. Але він також псував, приглушував історії як менші, так і більші за націю”. Нині ж “історизувати націю – це співвідносити її панівний нарратив, її національний нарратив із іншими нарративами, які стосуються як менших, так і більших історій. Це означає розуміння історичного витворення (production) нації і вміщення його в контекст, більший за нього”⁴².

Автори закликають до обережності в переосмисленні нації й національних історій. Хоча на історика справді чигає небезпека використання нацією, амбітні наміри уникнути нації й традицій професійної історіографії криють не менш грізні небезпеки. Відтак націєцентричні історії не заперечують пошуку стратегій їх “реконтекстуалізації”. Хоч би яку користь не намагався історик свідомо принести своїй нації або будь-якій національній солідарності, вона, певна річ, найліпше врівноважується імперативами міжнародної спільноти вчених, яким заздалегідь ідеться лише про істину (for whom the truth is presumably the only client). Тому два вітри нашої теорії, якщо ми вірно напнули вітрила, здатні нести нас в одному й тому самому напрямі”⁴³. Історія втілена (embedded) у множині нарративів; історіографія звучує їх, наголошуючи на важливішому, ігноруючи більшість інших. Привілейовані нарративи постають внаслідок взаємодії сучасного історичного сприйняття та доступних у минулому історій. Прикладом такого процесу є творення націй та національних історій; нація репрезентує особливий нарратив суспільних зв’язків, який підносить почуття чогось спільного. “Спільна історія істотна для ствердження належності, що конститує національні суб’єкти”⁴⁴.

Слід зазначити, що американська історіографія нині зберігає плюралістичний характер, але постають припущення щодо потреби в новому “всеохоплюючому великому нарративі”, доступному широкій громадськості⁴⁵. Того ж року, коли вийшла друком книга “Переосмислюючи американську історію за глобальної доби”, Т. Бендер, розглянувши кільканадцять найновіших праць з історії США, дійшов висновку, що за останню чверть ХХ ст. було таки написано нову американську історію, але це “переписування” набагато ширше за сенсом, ніж його звична оцінка як тріумфу соціальної історії. На його думку, попри пересічне уявлення і

⁴¹ Th. Bender. Preface // *Rethinking American History in a Global Age* / Ed. by Th. Bender. Los Angeles, Ca.; London, 2002. P. VII.

⁴² Ibid.

⁴³ D. Hollinger. The Historian’s Use of the United States and Vice Versa // *Rethinking American History in a Global Age*. P. 394.

⁴⁴ Th. Bender. Historians, the Nation, and the Plenitude of Narratives // Ibid. P. 1.

⁴⁵ D. R. Woof. American Historiography. P. 27.

поширене заперечення принципу синтезу в новітній історіографії, національний синтез і сама його ідея ніде в світі не набули такого значення за нашого часу, як у США. “Видається можливим у синтетичному наративі поєднати структуру й діяльність і провадити причинно-наслідкове пояснення, не жертвуючи з’ясуванням суб’єктивного значення – і навпаки”⁴⁶.

Для нової доби Т. Бендер і його колеги-співавтори висувають завдання зрозуміти кожен аспект американського життя, який відбився в інших історіях. “Інші історії вплетені в американську історію, а Сполучені Штати вплетено в інші історії. Це справедливо не лише для нинішньої доби глобалізації; вже у XV ст. світ уперше став самосвідомо єдиним. Без подолання окремішності Сполучених Штатів і світу можна мати лише щонайвикривленіше уявлення про національну історію Сполучених Штатів і дуже мало історичних підстав для розуміння сучасних стосунків Сполучених Штатів до транснаціональних і глобальних процесів”⁴⁷. Між іншим, ідеться при цьому про таку знайому українським історикам мету, як “депровінціалізування американської історії” (!). Досягнення цієї мети вбачається шляхом створення американського історичного наративу, який повніше вміщує США у ширшому транснаціональному та міжкультурному глобальному контексті, “історизуванням самої нації” у такий спосіб, щоб творення її ідентичності ліпше розумілося “ззовні її самої” – як частина більшої історії⁴⁸.

Два зазначені вище умовні чинники сучасного розвитку американської історіографії досить чітко проявляються у цитованій праці і диктують тези, які неодноразово наголошують сенс вислову про “два вітри”. З одного боку, “істориків треба бути космополітом”, бо американська історіографія стала “надто знайомою, надто технічною й передбачуваною”, тож треба привнести “свіжу цікавість”, не досягнувши в межах старих тем і проблем. Але наймогутніша країна світу і нині радше посилює наголос на національній історичній традиції, ніж ладна припустити її розчинення в макроісторіях. Тому, з іншого боку, маємо визнання, що “про смерть нації, як про Марк-Твену, оголошено завчасно”. Тож на порядку денному постає не “постнаціональна історія”, а “збагачена національна історія, яка всотує і стягає до купи більше з множини наративів, доступних історикам, який спробує надати сенсу американському минулому”⁴⁹.

Уявлення про кризовий стан – справді характерне явище для сучасних історіографій не лише в пострадянських країнах, а й в історіографії США та решти західних держав. Представницькі кола авторів не перебільшують “революційності” новітніх поглядів на можливості історичного пізнання. За спостереженням М. Бентлі, автора праці “Сучасна історіографія. Вступ”, яка до 2003 р. витримала чотири видання, “французькі тенденції вплинули на Британію менш помітно, а на Німеччину на-

⁴⁶ Th. Bender. Strategies of Narrative Synthesis in American History // *The American Historical Review*. 2002. Vol. 107. Issue 1. Pp. 129-153.

⁴⁷ Ejsd. Historians, the Nation, and the Plenitude of Narratives // *Rethinking American History in a Global Age*. P. 6.

⁴⁸ Ibid. Pp. 9-10.

⁴⁹ Ibid. Pp. 11, 19-20.

⁵⁰ M. Bentley. *Modern Historiography: An Introduction*. [4th ed.]. London; New York: Routledge, 2003. Pp. 146-147.

вряд чи взагалі... навіть коли 1989 року впала Берлінська стіна, подальша ейфорія не спричинила бодай сплеску культурної історії в "Historische Zeitschrift"⁵⁰.

За приклад у цьому плані, на наш погляд, може правити посібник для студентів-істориків "Історіописання. Теорія і практика", створений представниками німецької, американської, французької, австралійської, але, переважно, британської науки. У передмові до нього зазначено, що серед сучасних істориків зберігається зневажливе ставлення до "жаргонних" висловів ("дискурс" тощо), запозичених із літературної критики. "Структуралізм і постструктуралізм пробули з нами понад двадцять років, і їхній статус "найпередовіших (cutting-edge)" дещо затьмарився (attenuated)"⁵¹. Відтак у кількох розділах посібника йдеться про потребу такого "приборкання" (reconciliation) постструктуралістського захоплення культурою, щоб воно перетворилося на метод, зацікавлений соціальною структурою й здатний пояснювати зміни⁵². Дж. Ілі (Мічиганський університет, США) робить висновок, що "тепер, коли запал і шум навколо нової культурної історії почали здебільшого вщухати і найбільші побоювання, що супроводжували так званий "лінгвістичний поворот", схоже, вгамовано, можливо, буде легше повернутися до суспільної історії в головному сенсі, обстоюваному Гобсбаумом та його генерацією, яка веде, завжди прагнучи комплексно й обережно співвідносити наші конкретні об'єкти, до ширшої картини суспільства загалом"⁵³. Л. Лі Давнс (Вища школа соціальних досліджень, Париж) та М. Розенберг (США) наголошують, зокрема, що гендер і раса – це не самостійні методи, а предмети дослідження, яке має опиратися на теоретичні традиції⁵⁴. К. Лойд (Новоанглійський Університет, Австралія) і П. Гадсон (Кардіфський університет, Великобританія) вважають, що економічний і культурний підходи мають взаємодіяти⁵⁵. Так чи інакше, К. Пессмоур (Кардіфський університет) підсумовує: "Історія пережила постструктуралізм. Багато істориків продовжують писати так, наче постструктуралізму, та й взагалі якоїсь теорії, не існує". Але структуралізм таки певним чином вплинув на історичну професію, бо історики приділяють більше уваги культурним аспектам, обережніші стосовно сутнісних спрощень і дещо менше схильні наголошувати на можливості реконструювати минуле. Постструктуралісти ж "тим часом здебільшого відійшли від радикального скептицизму, підтримуваного Беркгофером та ін., хоча дехто з них сприйняв безнадійний релятивізм. Обидві сторони менш схильні, ніж у минулому, мислити поляризованими категоріями об'єктивності проти релятивізму чи структури проти діяльності. Історія знову повернулася до загальної практики... Постструктуралізм був продуктивний, головним чином, тому, що провокував нові питання, ніж завдяки своїм методологічним новаціям"⁵⁶.

⁵¹ K. Passmore, S. Berger, H. Feldner. Preface // *Writing History: Theory & Practice*. London, 2003. P. XI.

⁵² Ibid. P. XIII.

⁵³ G. Eley. *Marxist Historiography* // Ibid. P. 79.

⁵⁴ L. Lee Downs. *From Women's History to Gender History* // Ibid. Pp. 261-281; M. Rosenberg. *Race, Ethnicity and History* // Ibid. P. 282-298

⁵⁵ Ch. Lloyd. *History and the Social Sciences* // Ibid. Pp. 83-102; P. Hudson. *Economic History* // Ibid. Pp. 223-242.

⁵⁶ K. Passmore. *Poststructuralism and History* // Ibid. P. 138.

Слід зазначити, що в тих випадках, коли історики наполягають на згаданій “несхильності наголошувати можливість реконструкції минулого”, вони можуть опинитися у стані конфлікту зі своїм суспільством та його інституціями навіть у країнах із цілком благополучною історією суспільного становлення. У 1996 р. парламент Швейцарії утворив Незалежну комісію експертів “Швейцарія – Друга Світова війна” (комісія Берж’є). Так звану Другу доповідь комісії – “Швейцарія та біженці за доби нацизму” – суспільство не сприйняло. Гострий протест у широких колах викликав, зокрема й той факт, що неприємні висновки зроблено за рахунок значних державних коштів і за умов безпрецедентного сприяння держави в доступі до джерел. Це дало підстави базельському професорові Йозефові Моозеру визнати, що в Швейцарії й досі існує уявлення про історіографію як свого роду державну службу, призначену для обґрунтування й утвердження цінностей політичної культури. “Цю позитивну (affirmative) історичну картину супроводжує очікування, що дослідники відкриють безперечну істину і що все буде чітко і зрозуміло... Позитивне уявлення про історичні дослідження може співіснувати лише з благополучною (happy) історією. Усе інше утискається... Головна проблема полягає в тому, що певні групи в громадських сферах вимагають недвозначності в інтерпретації. Історична наукова думка, на відміну від цього, полягає в процесі тривалого критичного переосмислення (reassessment) виявленого. Не кожен може сприйняти цей процес мислення, який завжди висуває попередні висновки”⁵⁷.

Співзвучні погляди на процеси, що відбуваються у власній історіографії, і на шляхи подолання подібних труднощів висловлюють і польські історики. Є. Ключовський наголошував на необхідності зберігати певну дистанцію й не піддаватися тисковій будь-якого роду “пам’яті”, хай навіть у кожен певний момент історія, “службова” стосовно чинного володаря і в якомусь сенсі “придворна”, може обіцяти авторам більше. “Але фундаментальна логіка історичної науки передбачає, що все це має слугувати, передусім, ліпшому розумінню і людей попередніх поколінь, і водночас нас самих, наших суспільств і країн, нашого світу”⁵⁸. Взаємну конкурентність нових візій польського минулого можна пов’язувати з гострою кризою методологічної рефлексії, відчутної зараз у Польщі. Одним з її виявів є дальше збереження тенденції істориків і політичних коментаторів “ставити розмаїтим людям, групам, партіям оцінки з патріотизму”⁵⁹. Відхід історіографії від пророкування й міфотворчості, перехід її до аналізу перебігу історичного процесу вимагає надійного зміцнення за умов інтеграції Польщі до європейських структур. “Небезпека ідеалізації історії досі ще наявна, і поки нема ознак того, що вона зникне. Парадоксально: що частіше історики виявляють свою антипатію до методології, і – свідомо чи несвідомо – мають намір залишитися в світі “чистої” й “об’єктивної” історії, то більшою стає ця небезпека”⁶⁰.

⁵⁷ Цит. за: A. Bonhage. History in the Spotlight // *Vision: Science and Innovation Made in Switzerland*. 2000. No 1. Pp. 20-21.

⁵⁸ J. Kłoczowski. Wstęp // *Historiografia krajów Europy Środkowo-Wschodniej: Polska – Czechosłowacja – Węgry – Rumunia – była Jugosławia – Bułgaria*. Lublin, 1997. (“Biblioteka Europy Środkowo-Wschodniej”. T. 3). S. 18-20.

⁵⁹ R. Stobiecki. Between Continuity and Discontinuity: A Few Comments on the Post-War Development of Polish Historical Research // *InterMarium*. 2000–2001. Vol. 4. No. 2. Pp. 11-12.

⁶⁰ Ibid. P. 13.

Хочеться знову нагадати, що в дискусії 1995 р. Я. Ісаєвич, відповідаючи на гострі закиди зарубіжних істориків на адресу української історіографії, став на захист останньої, наголошуючи на загальнішому характері сформульованих проблем. Він звертав увагу на те, що й на Заході академічне середовище зазнає нав'язування політичного конформізму й впливу позанаукових чинників. Було наголошено, що по-справжньому сучасне дослідження вимагає визнання важливості не лише усунення національних відмінностей, а й їхнього розвитку. Я. Ісаєвич відмовився тоді погодитися, що національно-державний зразок історичного процесу застарів і має бути полишений "патріотичним вчителям історії" та "будівничим держави"⁶¹. Судячи з усього, наступне десятиліття розвитку історичної науки підтвердило справедливості його позиції. Хиби – якщо це саме "хиби" – притаманні не лише Україні. "Стара" Європа переживає у царині вироблення сучасних поглядів на місце історії в життя суспільства практично ті самі процеси, що й США, а пошуки істориків не чужі також Європі "новій". М. Бентлі підсумовує, що "національні ідентичності все ще зумовлюють усі версії історіографії, подеколи непрямим шляхом. Справді, ми, здається, далі використовуємо історію, як це було на початку ХІХ ст., – як засіб локалізації груп і народів та надання їм минулого, яке відповідає їхньому сьогоденню чи підтримує їхні сподівання на майбутнє"⁶². Цей висновок претендує на узагальнення сучасного досвіду західної історичної науки, але цілком актуальний і для України.

У двох підсумкових працях західних істориків, яким у цій статті присвячено найбільше уваги, йдеться про визначення свого роду "межі переосмислення". Європейське узагальнення досвіду сучасної історіографії розмаїтими шляхами диктує висновок, що тотальне захоплення новими підходами і прийомами не обов'язково призводить до цілком успішного розв'язання історичною наукою тих завдань, які перед нею ставить суспільство. Шанс для новітньої науки – в поєднанні методологічних надбань останнього часу із класичними засадами історичної професійності.

Для американського узагальнення досвіду та перспектив характерне цілеспрямоване національне історію новітнього зразка. Наука може відповісти на "виклик суспільства", коли нові підходи й методи застосовують у функціонуванні на новому рівні національної синтетичної історіографії, що усвідомлює себе як складник всесвітньої історії. Американці, як відомо, мають спільну історію, яка не лише єднає їх, а й досі несе потенціал конфронтації. Належне поєднання, синтез цих історій ще має бути досягнутий, оскільки через півстоліття після занепаду попереднього "великого нарративу" нові спроби синтетичного узагальнення щойно почали здійснюватися. Нові наукові пошуки пов'язуються не зі скасуванням на порядку денному самого принципу так званої національної історії, а з усуненням "свідомої конфліктності" такої історії стосовно інших, зі створенням можливості включення її

⁶¹ I. Isaievych. *Ukrainian Studies...* Pp. 705-706. Про погляди Я. Ісаєвича щодо тягlosti українського історичного процесу та значення історії культури для національного самоусвідомлення в консолідації нації див.: Л. Таран. Українська самоідентифікація, українська історія [Рец. на: Я. Ісаєвич. *Україна давня і нова. Народ, релігія, культура*. Львів, 1996] // *Сучасність*. 1999. № 4. С. 147-150.

⁶² M. Bentley. *Modern Historiography...* P. 148.

до ширшого нарративу і набуття в ньому нових критеріїв достовірності, науковості дослідницьких результатів.

Уписування національної історії у ширший контекст паралельно з вичленюванням підпорядкованих історій нижчого рівня становить, мабуть, головний напрям, рекомендований для актуальних переосмислень. Таким чином, для США, найрозвиненішої й найстабільнішої країни світу, й нині актуальними є пошуки сучасної історичної парадигми, рівнів науковості та стандартів історичної освіченості й підготовки. Завдання, які висуває перед собою американська історіографія, становлять корисний приклад для України, засвідчуючи, що поки не завершено національний проєкт, навряд чи можливе дослідження вітчизняної історії з втратою предмету розгляду. З іншого боку, всі процеси і явища, зокрема у світі, куди має йти “розгерметизована” Україна, теж надаються до розгляду з точки зору національної спільноти.

Можна зробити висновок, що на початку XXI ст. ситуація в історичній науці України доволі складна, втім, не така вже трагічна та небуденна, як здебільшого бачилося впродовж останнього десятиліття. Не “встигнувши” відмовитися від усіх традицій попередників, але розпочавши засвоєння новітніх здобутків, українська історична професія має шанс своєчасно вийти на етап синтетичного поєднання цих складників. Намір і хист, користуючись образом Д. Голлінджера, “вірно напнути вітрила, щоб скористатись обома вітрами” здатні здолати непродуктивне для фаху розмежування на “консерваторів” і “ревізіоністів”. Воно має відійти в минуле, поступившись місцем творчому синтезові по-справжньому нової української історичної науки.